

ЉУБОДРАГ ПОПОВИЋ

ЧАЧАНСКИ КРАЈ У 1916. ГОДИНИ
(СТАНОВНИШТВО, ПОЉОПРИВРЕДА И СТОЧАРСТВО)

Догађаји из, историјски гледано, не тако давне прошлости, из првог светског рата, обрађивани су са разних аспеката. Сви ти радови углавном, можемо рећи, имају једну заједничку особеност: политичке, војне и економске догађаје обрађивали су као синтезу. Веома је мало оних који се баве завичајном историјом тога времена.

Истражујући грађу из првог светског рата, наишли смо на значајне податке који се односе на историјат тадашњих округа Чачак и Горњи Милановац. У једном од прошлих Зборника радова публиковали смо податке о интернирцима из ових крајева. Настављамо, ево, новим подацима — о становништву, пољопривреди и сточарству у 1916. години. Надамо се да ћемо у наредним светскама Зборника радова моћи да презентујемо и неке нове податке — како би завичајној историји овог краја пружили још више нових и непознатих чињеница.

СТАНОВНИШТВО

Подаци о становништву у 1916. години необично су важни. Из њих се, с обзиром да су прављени половином те године (10. јула) виде сва ратна разарања са последицама које су оставила на ове крајеве. Ако се ти подаци упореде са оним из 1910. године, слика постаје још импресивнија.

Чачански округ имао је на дан пописа 1916. године укупно 114.783 становника: 49.130 мушкараца и 65.653 жена.¹ Ако се зна да је овде 1910. године живело 138.911 становника, онда је јасно да недостаје 24.128 житеља. У процентима, то је 17,4 одсто. Тај податак је још поразнији ако се посматра мушко становништво, које је поднело главни терет ратних операција. Жена је, наиме, мање за 2.069 (65.653:67.722), а мушкараца чак 22.059 (49.130:71.189). Значи, мушкараца је, у поређењу са стањем у 1910. години, мање за 31 одсто.

Слично је стање и у округу Горњи Милановац.² Овде је на дан пописа било 70.029 становника: 28.985 мушкараца и 41.044 жене. Када се то упореди са стањем у 1910. години, када је пописано 85.340 житеља, долази се до података да недостаје 15.311 становника. У процентима, то је 17,9 одсто. Овде је стање у погледу мушког дела становништва поразније него у округу Чачак. Жена је, наиме, мање 513 (41.044:41.557), а мушкараца чак 14.798 (28.985:43.783), што је мање за 33,8 одсто.

Ову ситуацију још боље илуструју подаци о браковима који су склопљени од 1. јануара до 31. децембра 1916. године:

У овом периоду склопљено је 1.668 бракова у чачанском округу.³ У брак су ступали младићи и девојке, удовци и удовице, али и други. Приликом склапања брака 992 мушкараца било је старије од жена, 359 млађе, а 317 истих година. Преовлађивали су они до 20 година (646), па они до 25 година (430), до 40 година (373) и до 50 година (135), али је било и старијих (84). Код жена ситуација је била следећа: до 20 година — 887, до 25 година — 451, до 40 година — 280, до 50 година — 49, а старијих — једна.

У округу Горњи Милановац⁴ брак је склопило 2.166 лица (1.083 брака). И овде је стање било слично оном у чачанском округу. Женили су се и удавали младићи и девојке, удовци и удовице, али и други. Од мушкараца који су ступили у брак 584 је било старије од жена, 357 млађе, а 142 истих година. Преовлађивали су они до 20 година (516), а затим — до 25 година (280), до 40 година (188), до 50 година (53), али и старији (46). Код жена стање је било следеће: до

20 година — 501, до 25 година — 370, до 40 година — 126, до 50 година — 23, а преко тога доба — три.

У току 1916. године рођено је у чачанском округу 1.931, а у горњомилановачком 921 дете. У чачанском: 997 мушких и 934 женских, а у горњомилановачком: 487 мушких и 434 женска.

Деца су се рађала законито и незаконито. Од законитих, мушких је било 963 (Чачак) и 464 (Горњи Милановац), а женских 898 (Чачак) и 414 (Горњи Милановац). Незаконитих је било у чачанском округу 70 (мушких — 34, а женских — 36), а у горњомилановачком 43 (мушких — 23, а женских 20).

Чачански округ неповратно је изгубио 2.436 људи. Умрло је 1.168 мушкараца и 1.268 жена. Заразне болести покосиле су 743 особе, туберкулоза 277, а старост 184. Други узроци били су код свих осталих случајева — 1.162, у шта се убраја и 56 самоубистава.

Горњи Милановац је изгубио 1.234 особе. Умрло је 597 мушкараца и 637 жена. Инфективне болести покосиле су 270 лица, а туберкулоза 202. Од последица старости умрло је 90 мушкараца и жена. Други узроци били су код смрти 618 осталих који су неповратно изгубљени.

ПОЉОПРИВРЕДА

На простору од 5.367 квадратних километара (Чачак — 3.798, Горњи Милановац — 1.569) било је 379.977 хектара у чачанском и 156.955 хектара у горњомилановачком округу.⁵ У чачанском округу било је засејано 89.846 хектара: на државном поседу — 3.889, црквеном — 590, општинском — 7.637, разних фондација — пет, а у приватном власништву — 77.725. Шуме и површине под дрвећем уопште обухватале су 106.158, а слободног, ничим необрађеног земљишта — 183.973 хектара. Слична је ситуација била и у округу Горњи Милановац. Можда и тежа, јер је површина необрађеног двоструко већа од површине обрађеног земљишта. Разним културама било је засејано: на државном поседу — 397, на црквеном — 199, на општинском — 6.542, на земљишту разних фондација — два, а у приватном власништву на 56.320 хектара. Шуме и земљиште под другим дрвећем захватале су 28.110, док је необрађеног земљишта било 65.385 хектара.

Ако се посматрају поједине културе — кукуруз, пшеница и јечам — које су најважније за људску исхрану, онда је ситуација у

вегетационом периоду (од сејања до жетве) у 1916. години била следећа:

Кукурузом, том најважнијом биљком за прехрану, било је засејано 10.300 хектара у чачанском и 10.880,74 хектара у горњомилановачком округу. Остале културе биле су мање заступљене. Пшеницом је било засејано 2.298,38 хектара у чачанском и 5.038,80 хектара у горњомилановачком округу. Јечма је било још и мање: на 1.446,35 хектара у округу Чачак и 293,75 хектара у округу Горњи Милановац.

Ако употребимо податке које је и сам окупатор користио за ранију производњу, може да се уочи поражавајућа чињеница. За окупатора, наравно. Те чињенице говоре превасходно о снази народног отпора, јер се настојало да се много што — шта прикрије да би осиромашени и опљачкани људи остали у животу.

О овоме најречитије говоре поређења са 1910. годином. Односи код засејаног кукуруза 1910:1916. су следећи: Чачак — 15.834,81:10.300, а Горњи Милановац — 14.877,80:10.880,74. Још је горе стање у погледу приноса. Док су они у 1910. години са засејане површине износили 148.669 квинтала за Чачак и 172.710. квинтала за Горњи Милановац, у 1916. достигли су 55.255,40 за Чачак и 49.773,28 квинтала за Горњи Милановац. Пад производње се још лепше уочава упоређивањем просечних приноса по хектару: 9,39:5,36 квинтала у чачанском, односно 11,61:4,59 квинтала по хектару у горњомилановачком округу.

Приноси пшенице и јечма битније се не разликују, бар у односима, од кукуруза. Стање је можда и драстичније. Тако је однос засејаних површина (1910:1916) следећи: пшеница — 4.885,63:2.298,38 у округу Чачак и 9.258,83:5.038,80 у округу Горњи Милановац, јечам — 1.56,10:1.446,36 (Чачак), односно 1.105,59:293,75 (Горњи Милановац). У погледу приноса стање је било следеће: 23.324:8.338,81 (Чачак), 87.892:22.026,59 квинтала (Горњи Милановац).

Од произведених житарица окупатор је „сакупио“ за своје потребе у чачанском округу 117 метричких центи пшенице, 35 метричких центи јечма, 820 метричких центи кукуруза у клипу и једну метричку центу у зрну.⁶ Горњомилановачки округ више је страдао. Тамо је узето: 1.295 метричких центи пшенице, четири метричке центе јечма, 905 метричких центи кукуруза у клипу и 18 метричких центи у зрну.

Окупатор није сакупио само житарице. Реквизицијом су узимани: сирове и суве шљиве, јабуке, вино и пекмез. Тако је у чачан-

ском округу узето 112 вагона (вагон — 10 тона) пекмеза, 39 вагона сувих шљива и два вагона јабука, а у горњомилановачком шест вагона сирових и 152 вагона сувих шљива и 40 вагона пекмеза.⁷

СТОЧАРСТВО

Према попису стоке, који је окупатор сачинио, стање сточног фонда (говеда, коњи, биволи, магарци и мазге, свиње, овце и козе) било је следеће:

Врста стоке	Округ Чачак	Округ Г. Милановац
Говеда	68.133	40.079
Коњи	3.679	507
Биволи	7	1
Магарци, мазге	21	1
Свиње	33.526	36.519
Овце	96.377	46.178
Козе	13.589	4.335 ⁸

Сем ове гломабле поделе, приликом пописа прављена је и детаљна подела на поједине врсте. Тако су говеда дељена на следеће подгрупе: телад до шест месеци, говеда од шест месеци до три године, затим бикови, па старији волови и краве.

Готово поражавајући подаци добијају се поређењем броја стоке према површини земљишта или у односу на број становништва.⁹ Поређења опет правимо са 1910. годином.

Чачански округ, који се простирао на 3.798 квадратних километара, имао је у 1910. години, рачунајући на један квадратни километар: два коња, 18,2 говеди, девет свиња, 10,1 козу, 54,5 оваца, а у 1916. години: 0,9 коња, 17,6 говеда, 6,8 свиња, три козе и 25,3 овце. Горњомилановачки срез, који се простирао на 1.569 квадратних километара, имао је 1910. године на једном квадратном километру: 1,5 коња, 24,1 говече, 24,3 свиње, 3,5 козе и 79,3 овце, а 1916. године: 0,4 коња, 25 говеди, 19,2 свиње, 2,5 козе и 31,4 овце.

Ту праву слику ратних разарања и пустошења употпуњују и неки други подаци:

У чачанском округу са 138.911 становника у 1910. години на 1.000 лица долазило је: 53 коња, 498,4 говечета, 247,6 свиња, 277,5 коза и 1.490 оваца, а у 1916. години, при смањеном броју становника (114.783): 10 коња, 581,5 говечета, 224 свиње, 101,3 козе и 855,3 овце. Горњомилановачки округ са 85.340 становника 1910. године на 1.000 становника имао је: 28 коња, 343 говечета, 447,6 свиња, 63,7 коза и 1.457,7 оваца, а у 1916. години, са мање становништва (70.029) 8,7 коња, 560,7 говеди, 430 свиња, 56,4 козе и 702,6 оваца.

Ситуација није била боља ни у 1917. години, када је настављено даље исцрпљивање, односно експлоатација народа од стране окупатора.

ИЗВОРИ

1. Архив Србије, Београд, ВГГ — XIV — 85.
2. Исто.
3. Архив Србије, ВГГ — XIV — 70.
4. Архив Србије, ВГГ — XIV — 71.
5. Архив Србије, ВГГ — XIV — 82.
6. Архив Србије, ВГГ — XIV — 49.
7. Исто.
8. Архив Србије, ВГГ — XIV — 81.
9. Исто.